

ЗМІСТ

<i>Віра Агеєва. Переднє слово</i>	5
Дівчина з ведмедиком.	25
Доктор Серафікус	163

Віра Агеєва

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

У романах Віктора Домонтовича, написаних у другій половині двадцятих років, найбільше цікавить сутність зміни культурно-історичних епох, розриву зв'язку часів, усіх тих модернізаційних контроверсій, свідками яких стали саме представники цієї генерації. Уже можна було побачити контури ХХ століття, що починалося з небувалими соціальними потрясіннями, війнами й революціями.

Персонажі Домонтовича й поділяються, власне, на тих, хто, з одного боку, прискорений та нерівний пульс сучасності відчуває, масштаб змін усвідомлює, а глобальність наслідків пробує осмислити, — і тих, хто воліє ховати голови в пісок, триматися за віковічну традицію й вірити у неперервність завжди висхідного історичного розвитку. Однак зоставатися архаїстами все складніше, бо підземні поштовхи дужчають і дужчають, а звична впорядкованість світу руйнується на очах. Дійсність таки хвора; якась «невгасима», як назвав її тоді ж таки Максим Рильський, тривога роз'їдає душі.

Війна закінчилася, і, здавалося, тепер усе можна було налагодити, як пошкоджений механізм. Інженер Іполит Варецький завжди був реалістом і прагматиком. Уже з перших сторінок він постає перед читачем майже що зразковим персонажем соцреалістичної

виробничої прози — захопленим працею, ентузіастичним і цілеспрямованим. Соціалістичний реалізм віддавав перевагу *простим* взаєминам, однозначним ситуаціям, плакатно простолінійним героям. Модерніст Домонтович іронізує над цією однозначністю раціональних побудов і демонструє натомість *складність*, незбагненність людської психіки, індивідуальних стосунків і суспільно-історичних процесів.

Обоє головних персонажів дебютного роману «Дівчина з ведмедиком», Варецький і Зина, попри разючу ніби несхожість їхніх позицій і темпераментів, переживають трагічне розчарування, «випадають» зі своєї сучасності. Варецького тут представлено носієм старих позитивістських вартостей, раціоналістом-інженером, не здатним вжитися в нову культурно-історичну ситуацію. Йому здається, що після революційних потрясінь життя *повертається* до колишньої впорядкованості. Наскрізно проходить цей мотив «відродження» й «налагодження»: відроджується зруйнований завод, знову налагоджуються втрачені зв'язки з торговими партнерами, ремонтуються будинки, продовжуються перервані війною досліди в хімічній лабораторії... І родина Тихменєвих, і Варецький продовжують жити так, ніби могутні катаклізми не змінили основ суспільства. Та сама праця на заводі, та сама імпозантна обстановка розкішного будинку, який радянський інженер Тихменєв колись мав у приватній власності, а тепер, за іншими правилами тої самої гри, орендує в держави. Ті самі обов'язки й незмінні уявлення про добро та зло, про красу й потворність, про прийнятне й заборонене...

Домонтович любить оречевлювати репрезентації часу, представляти цілі епохи в дзеркалі старанно дібраних мистецьких колекцій. Одну з перших бачимо в «Дівчині з ведмедиком». У вітальні Тихменєвих «у шклянній шафі з порцеляною стоять блакитні, сині, червоні чашки, блюдечка, різнобарвні помальовані тарілки, рожеві пастухи й пастушки, маркізи й шевальє, Севр, Сакс, Хіна, порцеляна імператорських заводів — цінні речі, за які американці з «АРА» й «Джойнта» заплатили б чималі гроші. Поруч зі старовинним Севром тішить своєю гротескністю групка роботи Сомова. На горішній полиці — прабабушчина бомбоньєрка 20-х років: на бронзових дощечках вирізані королівські білі лілеї, що між ними літають срібні метелики; скринька, оббита синім шовком і білим атласом: *Confiseur*

Віктор Петров
Київ, 1920-ті.

Fley. Au pont des Maréchaux. Moscou. У такій бомбоньєрці Чацький возив цукерки Софії й Онегін — Татьяні Греміній. На долішній полиці поставлено українське скло, що одливає райдужним блиском». Тут і історія родини, і контрверсії культури, і дух часу. Із бомбоньєркою, може, пов'язані якісь перекази про кохання прабабусі Лесі й Зини, а літературні асоціації обмежуються «великим» російським письменством. Москва й далі застається центром і точкою відліку: там працює глава родини, там ухвалюються всі важливі рішення. Проте російський авангардист Стéфан Хоминський уже не зміг стати авторитетом для своїх київських приятельок. Вирізнена в колекції й українська складова — замилювання барвистим склом персонажі цього письменника демонструють не раз.

Так уже в першому романі вводиться мотив колекціонування. А дивакуватий Василь Гриб іще й пропонує в цьому зв'язку теоретичну інтерпретацію. Збирацтво, на його думку, — це пристрасть, що забезпечує людину імунітетом, стає «антитоксином практичності й тверезости», допомагає обстоювати важливість індивідуальних цінностей, власного й лише власного вибору всупереч диктату розпаношеного Великого Іншого.

Історія кохання, яка стала сюжетом «Дівчини з ведмедиком», дає змогу розкрити не лише ірраціональність людської поведінки, але й ірраціональність історії, вочевидь, не керованої ні світовим розумом, ані логікою невпинного поступу. У кризовій ситуації і людина, й ціле суспільство відкривають у собі неконтрольовані імпульси, бажання й спонуки, здатність до неочікуваних дій та вчинків.

Колишня зручна впорядкованість патріархального світу, єдність якого забезпечувалася незрушним авторитетом Бога, — ця впорядкованість і єдність раз і назавжди визначених моральних імперативів остаточно зруйнована. Дехто з персонажів роману, здається, справді не помічає змін. Але з Варецьким складніше. Він таки відчуває, що зв'язки часів уже розірвалися, але сприймає проблему як суто теоретичну, сподіваючись, що його особисто це все ж не стосується. Жити, не поступаючись колишніми принципами, таки зручніше, ніж дошукуватися засад поведінки, що була б адекватною зміненій дійсності.

Варецькому сенс складності розкривається насамперед через кохання, яке виявилось не романтичним піднесенням і очищенням, не затишною спокійною гаванню, а травматичним

I*

Якось восени року 1922-го, у вересні, а може й пізніш, у жовтні чи листопаді, завітав до мене Семен Кузьменко.

Скоріше це було в листопаді, бо я пам'ятаю — бляшана «буржуйка» палала й на вогні кипів чайник. Я стояв коло червоної, гаряче розпеченої грубки й стежив за чайником, щоб вода, закипівши, не вибігла. Одночасно ложкою мішав у сковорідці ячмінні зерна. У мене вийшов запас ячмінної кави, і треба було приготувати новий. Картопля в каструлі вже зварилась; я одставив каструлю вбік, і вода, паруючи, поволі остигала.

У кімнаті було темно, холодно й вогко. Пахло підпаленим перепеченим ячменем. Іноді зерно з тріском репалось, і лушпайки розліталися на всі боки. На шворці, простягненій од шафи до стіни, сохли коло грубки випрані сорочки й ганчір'я. На столі сіріла купа учнівських зошитів, що їх уже давно слід було перевірити й повернути учням.

Коли, постукавши у двері, на мій вигук «Можна!», увійшов до хати незнайомий мені військовий із широкою посмішкою на лиці, у темній шкуратяній куртці, у високих, блискуче начищених чоботях, затягнених вище колін ремінцями, — я не пізнав, хто це.

Мені здалось незнайомим голене рожеве обличчя, зелена будьоннівка з розпластаним на ній червоним сукном п'ятикутної зірки.

* Тут і надалі тексти наведено за виданням *Домонтович В. Проза. Три томи / [редакція й супровідна стаття Юрія Шевельова]. — Нью-Йорк: Сучасність, 1988–1989 рр.* зі збереженням, за окремими винятками, оригінального правопису. (Прим. вип. ред.)

Я подумав, що це, мабуть, прийшов якийсь завклубу запропонувати мені виступити у військовій частині з лекцією.

Як на той час, лекція в червоній казармі приносила приємну перспективу одержати місячний червоноармійський пайок: борошно, олію, сіль, м'ясо, пшоно, сірники, мило...

Я одразу не пізнав був осяяного посмішкою обличчя, розлогих жестів, випрямленої, перехваченої тугим широким поясом постаті.

— Не пізнаєте?! Та це ж я, Семен Кузьменко!..

Семена Кузьменка я не бачив з 19-го року. Я пам'ятав його в потріпаній демісезонці, із блідим, сіруватим, виснаженим обличчям. 1918-го року він брав участь у січневому повстанні, 1919-го року він був головою завкому, куди я входив як представник інженерної секції. Тоді ж, 19-го року, перед приходом денікінців, його мобілізували на фронт, і з того часу він зник, потрапивши у вир революції.

Тепер я згадав. Я згадав вогукуватий, голий, без снігу січень 1918-го року, фіолетові присмерки, живу тривогу пожеж та вибухів, темні будинки, глуху нудьгу порожніх вулиць, гороховий, солодкуватий, зелено-жовтий крихкий хліб, згадав руде пальто, рушницю на мотузку через плече.

Семен Кузьменко стояв, вартуючи на розі Глибочиці й Кадетського шосе. На пронизливому січневому вітрі в нього посиніли щоки, почервонів ніс; у порепаних, на збитих закаблуках ботинках застигли ноги. Він не мав бойового вигляду, рушниця аж ніяк не пасувала до цивільної кепки, і так чудно було бачити демісезонку, підперезану патронною стрічкою. Ми з ним палили цигарки, розмовляли про події, обраховували сили гайдамак і робітників-повстанців. Становище лишалось невиразним. Із півночі наближався Муравйов. Ішли чутки про польські легіони, розташовані десь під Каневом, що нібито незабаром мають встряти в боротьбу за Київ. Починали глухо говорити про німців. У напрямку від Євбазу доносилися окремі постріли з рушниць; іноді постріли вчашались, іноді вщухали зовсім. Згадавши січень 1918-го року, я пізнав Кузьменка.

Семен Кузьменко прийшов до мене з паляницею.

Він поклав паляницю на дрова, складені коло дверей, і обвів оком кімнату, де в сірій п'їтмі розпливалися речі: побачив